

Шифр «ЖИТТЄВА ПОЗИЦІЯ»

**ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ
ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО
ПРАЦІВНИКА В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

АНОТАЦІЯ

Завдання, що поставлені перед сучасною системою вищої освіти, полягають у невідпинному теоретичному розв'язанні важливих навчальних і виховних проблем, які сприяють фундаменталізації освіти та входженню здобувачів у світ науково-професійних знань і обов'язків, набуттю ними фахової компетентності, котра дає змогу долучитися до тієї чи іншої сфери культури, так щоб засвідчити в інформаційному суспільстві свою конкурентоспроможність як носія і креатора професійно нового і, передусім, як громадянина своєї держави.

Отже, мова йдеться про необхідність створення у закладах вищої освіти науково обґрунтованих умов, сприятливих для становлення і розвитку цілісної людини, органічними складовими якої є сформованість професійно-компетентнісних якостей на рівні сучасних вимог, й особистісних якостей з усвідомлено визначеною життєвою позицією. Сформованість і прояв цих якостей відіграють вирішальну роль у професійному становленні та діяльності будь-якого фахівця, зокрема й соціального працівника.

Мета дослідження – вивчення ступеня впливу процесу оволодіння професією соціального працівника на формування у здобувачів вищої освіти активної життєвої позиції.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні **завдання дослідження**: з'ясувати теоретичні засади формулювання сутності активної життєвої позиції особистості; визначити суб'єктивні й об'єктивні чинники впливу на становлення і розвиток активної життєвої позиції особистості; визначити критеріальні показники прояву активної життєвої позиції в різних сферах суспільної діяльності й поведінки; виявити на емпіричному рівні сутнісні показники ступеня сформованості активної життєвої позиції майбутніх соціальних працівників.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження**: *теоретичні* (аналіз, систематизація, порівняння різних поглядів на досліджувану тему); *емпіричні* (спостереження за освітнім процесом, бесіда, анкетування, інтерв'ю, констатувальний експеримент); *математичної*

статистики (обробка даних для визначення якісних і кількісних показників отриманих результатів).

Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури, додатків.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ ЯК КОМПЛЕКСНА ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНА ПРОБЛЕМА.....	9
1.1. Загальні теоретичні засади сутності поняття активної життєвої позиції особистості.....	9
1.2. Концептуальні підходи до формування активної життєвої позиції особистості в умовах закладу вищої освіти.....	13
1.3. Професія соціального працівника як чинник формування активної життєвої позиції особистості майбутнього фахівця.....	15
Висновки до першого розділу.....	18
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ СТУПЕНЯ СФОРМОВАНOSTІ Й ПРОЯВУ АКТИВНОЇ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ.....	20
2.1. Теоретичне обґрунтування експериментальної програми дослідження....	20
2.2. Процес і результати дослідження ступеня сформованості активної життєвої позиції майбутніх соціальних працівників.....	22
Висновки до другого розділу.....	29
ВИСНОВКИ.....	31
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	32
ДОДАТКИ.....	34

ВСТУП

Актуальність дослідження. Завдання, що поставлені перед сучасною системою вищої освіти, полягають у невідпинному теоретичному розв'язанні важливих навчальних і виховних проблем, які сприяють фундаменталізації освіти та входженню здобувачів у світ науково-професійних знань і обов'язків, набуттю ними фахової компетентності, котра дає змогу долучитися до тієї чи іншої сфери культури, так щоб засвідчити в інформаційному суспільстві свою конкурентоспроможність як носія і креатора професійно нового і, передусім, як громадянина своєї держави.

Отже, мова йдеться про необхідність створення у закладах вищої освіти науково обґрунтованих умов, сприятливих для становлення і розвитку цілісної людини, органічними складовими якої є сформованість професійно-компетентнісних якостей на рівні сучасних вимог, й особистісних якостей з усвідомлено визначеною життєвою позицією. Сформованість і прояв цих якостей відіграють вирішальну роль у професійному становленні та діяльності будь-якого фахівця, зокрема й соціального працівника.

Соціальна робота як різновид спеціально організованої регламентованої професійної діяльності спрямована на досягнення суспільно значущого результату – створення сприятливих умов для успішної соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб, а також відновлення, при необхідності, соціально схвалених способів життєдіяльності людини шляхом надання їй відповідної соціальної допомоги і підтримки в складних життєвих обставинах.

Аналіз наукових досліджень, присвячених підготовці фахівців соціальної сфери (М. Басов, О. Безпалько, Т. Веретенко, О. Демченко, А. Капська, Л. Коваль, В. Поліщук, С. Харченко), свідчить про те, що у функціональному призначенні соціального працівника пріоритетом є не тільки сформованість у нього професійної компетентності, об'єднуючої знання, уміння, навички, досвід, здатність реалізовувати коло повноважень, що визначають її відповідність вимогам даної професії, але й сукупність особистісних якостей, до яких належать: самодисциплінованість, комунікабельність, емпатійність, духовність, високий

рівень сформованості загальної та професійної культури, активної життєвої позиції.

В науковій літературі (Б. Ананьєв, Р. Ануфрієва, Є. Головаха С. Рубінштейн, В. Соколов, Л. Сохань) при різних підходах до розкриття сутності поняття «життєва позиція» та окремих її сфер («громадянська позиція», «наукова позиція», «професійна позиція», «естетична позиція» та ін.), в яких вона найбільшою мірою виявляється, дослідники здебільшого дотримуються думки про те, що це не просто сукупність тих або інших проявів у поведінці, а цілісна духовно-практична властивість особистості. Реальне ставлення особистості до суспільної діяльності, праці, культурних цінностей, мотиви, якими вона керується у своїй поведінці, свідчать про те, що життєва позиція дійсно являє собою сутність моральної цілісності людини, виступає домінантою у визначенні її соціальної складової.

Крім наявності розбіжностей в теорії та практиці щодо визначення сутності життєвої позиції як інтегрованої властивості особистості, актуальним на сьогодні залишається питання щодо умов формування життєвої позиції здобувачів вищої освіти. Успішність вирішення цього завдання ускладнюється об'єктивними й суб'єктивними причинами, зумовленими економічним, політичним і соціокультурним станом, в якому в останні роки перебуває українське суспільство і, який, у свою чергу, актуалізує проблему формування активної життєвої позиції населення, в тому числі студентської молоді.

Отже, актуальність проблеми формування активної життєвої позиції особистості соціального працівника й наявність виявлених суперечностей в її вирішенні зумовили вибір теми дослідження: **«Формування активної життєвої позиції особистості майбутнього соціального працівника в умовах закладу вищої освіти».**

Об'єкт дослідження: процес формування особистості майбутнього соціального працівника.

Предмет дослідження: організаційно-педагогічні чинники формування активної життєвої позиції особистості майбутнього соціального працівника в умовах закладу вищої освіти.

Мета дослідження: вивчення ступеня впливу процесу оволодіння професією соціального працівника на формування у здобувачів вищої освіти активної життєвої позиції.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання:**

1. З'ясувати теоретичні засади формулювання сутності активної життєвої позиції особистості;
2. Визначити суб'єктивні й об'єктивні чинники впливу на становлення і розвиток активної життєвої позиції особистості;
3. Визначити критеріальні показники прояву активної життєвої позиції в різних сферах суспільної діяльності й поведінки;
4. Виявити на емпіричному рівні сутнісні показники ступеня сформованості активної життєвої позиції майбутніх соціальних працівників.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження:** *теоретичні* (аналіз, систематизація, порівняння різних поглядів на досліджувану тему); *емпіричні* (спостереження за освітнім процесом, бесіда, анкетування, інтерв'ю, констатувальний експеримент); *математичної статистики* (обробка даних для визначення якісних і кількісних показників отриманих результатів).

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося на базі факультету дошкільної, спеціальної та соціальної освіти Бердянського державного педагогічного університету.

Теоретичне значення дослідження: автором сформульовано концептуальні підходи до формування активної життєвої позиції особистості в умовах закладу вищої освіти; охарактеризовано ступінь впливу оволодіння професією соціального працівника на формування життєвої позиції майбутніх фахівців; визначено критеріальні показники та рівні сформованості життєвої позиції студентської молоді; виокремлено організаційно-педагогічні чинники формування активної життєвої позиції майбутніх соціальних працівників в умовах закладу вищої освіти.

Практичне значення дослідження полягає у можливості впровадження його результатів у практику діяльності закладів вищої освіти з метою підвищення

ефективності підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності.

РОЗДІЛ 1 ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ ЯК КОМПЛЕКСНА ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Загальні теоретичні засади сутності поняття активної життєвої позиції особистості

Проблема комплексного вивчення особистості посідає у філософії, соціології, психології й педагогіці провідне місце. Підвищений інтерес науки і практики до особистості як феномену людської реальності зумовлений багатогранністю, багаторівневістю, багатоаспектністю її сутності й потребою у визначенні оптимальних умов її становлення і розвитку.

Відправним у загальнонауковому визначенні сутності особистості є філософське її трактування, згідно якого *особистість* – це людський індивід в аспекті його соціальних якостей, що формуються у процесі історично обумовлених видів діяльності. Фази життєвого шляху датуються історичними подіями, зміною способів виховання, образом життя і системою відносин, цінностями і життєвою програмою – цілями і сенсом життя, якими дана особистість володіє [16].

У сучасній психології існує значна кількість підходів до визначення структури особистості. Так, в одних випадках особистість розглядають як сукупність окремих рис і якостей людини. Прихильники цілісного підходу до проблеми особистості також покладаються на структурний принцип її побудови, але шляхом пошуку одиниці виміру цілісної характеристики.

Критичну оцінку цих тенденцій розуміння психологічної побудови особистості висловив С. Рубінштейн. Він вважає, що у психології особистості виділяють різноманітні сфери або комплекси рис, які при всій різноманітності відмінностей і протиріч основних її властивостей, взаємодіють одна з одною у конкретній діяльності людини і становлять реальну єдність особистості [12].

Отже, при всіх змінах особистості, пов'язаних з накопиченням нею життєвого досвіду, формуванням світогляду й опануванням норм поведінки, виділяються ті особливості, яким притаманна відносна сталість, що надає їй якісну визначеність. Цілісність особистості, її сталість у соціальному плані виступає як життєва позиція.

Життєва позиція особистості як суб'єкта суспільної поведінки і діяльності являє собою складну систему ставлень особи (до суспільства в цілому і спільностей, до яких вона належить, до праці, людей, самої себе), установок і мотивів, якими вона керується у своїй діяльності, цілей і цінностей, на які ця діяльність спрямована (Б. Анан'єв). Становлення і розвиток життєвої позиції відбувається у процесі суспільної діяльності особистості й визначається способом її життя [8].

Фундаментом життєвої позиції особистості є *світогляд* – система знань, оцінок, переконань. Життєва позиція виступає як практично спрямований світогляд, який став безпосереднім регулятором різноманітних форм життєдіяльності людини. Структурними елементами життєвої позиції виступають погляди, які стали переконаннями, внутрішніми орієнтирами, домінуючими мотивами діяльності в різних сферах суспільного життя: науковій, політичній, економічній, культурній, соціальній та ін.

Поняття «ставлення особистості», «позиція особистості» безпосередньо співвідносяться з поняттям «стиль життя». Ставлення та позиція особистості характеризують її внутрішній, суб'єктивний стан (психічну діяльність, пов'язану з усвідомленням та оцінкою свого місця у світі, суспільстві, системі соціальних відносин). *Стиль життя* відтворює зовнішній прояв цього ставлення, яке втілюється у поведінці.

Характер співвідношення життєвої позиції особистості з виробленим нею стилем, образом життя і діяльності, в психологічних дослідженнях пов'язується з поняттям *активності* – ступенем динаміко-енергетичної напруженості поведінки людини, яка проявляється в її взаємовідносинах з природним і соціальним світом. Поняттям загальної активності об'єднується група особистісних якостей, зумовлюючих внутрішню потребу, тенденцію людини до ефективного опанування навколишньої дійсності, самовираження щодо зовнішнього світу. Така потреба може реалізуватися в руховому, інтелектуальному, або соціальному плані.

Ступінь активності розподіляється від в'ялості, інертності й пасивного споглядання на одному полюсі до вищих ступенів енергії, міцної стрімкості дій і постійного підйому на іншому. До того ж, напрямок, якість і рівність реалізації

цих тенденцій визначаються іншими («змістовними») особливостями особистості – її інтелектуальними й характерологічними властивостями, комплексом її ставлень і мотивів [3].

Особистість сама формує власну життєву позицію, усвідомлюючи економічні, політичні, правові, моральні вимоги суспільства як об'єктивну соціальну необхідність. Разом з тим сформована життєва позиція не є пасивною адаптацією до оточуючих умов – вона є результатом активного творчого пошуку особистістю об'єктивних і суб'єктивних можливостей.

Особистість відповідає критерію «цілісна» лише в тому випадку, коли вона в усіх сферах життєдіяльності керується однаково високими світоглядними, моральними принципами, проявляє значний рівень усвідомленої активності. Такий стан прояву активності є ідеальним, шлях досягнення якого лежить через постійне розширення меж життєдіяльнісного простору людини.

Активна життєва позиція особистості як суб'єкта суспільної діяльності й поведінки, за визначенням Б. Ананьєва, являє собою систему притаманних людині властивостей: статус і соціальні функції – ролі, мотивація поведінки і ціннісні орієнтації, структура і динаміка відносин – все це характеристики особистості, які визначають її світогляд, життєву спрямованість, суспільну поведінку, основні тенденції розвитку. Сукупність таких властивостей складають характер як систему якостей особистості, її суб'єктивного ставлення до суспільства, інших людей, діяльності, самої себе, які постійно реалізуються в суспільній поведінці й закріплені в образі її життя [10].

У філософії на сьогоднішній день активна життєва позиція розглядається як цілісна духовно-практична властивість особистості. Вона – не просто сукупність духовних утворень і тих або інших проявів їх у поведінці, а інтегральна системна якість особистості, яка характеризує спосіб її включення в життєдіяльність суспільства.

В духовному плані активна життєва позиція детермінована всією системою переконань особистості, провідними рисами її характеру і силою волі, психологічними особливостями. Основою тут, на думку В. Соколова, виступають ціннісні орієнтації. Аксіологічний аспект життєвої позиції визначає вибір

особистістю цілей, зумовлює найбільш прийнятні способи їх досягнення, оцінювання результатів та наслідків власних дій. Активна життєва позиція являє собою сутність моральної цілісності людини, виступає домінантою у визначення її соціальної складової.

В реальному житті активна життєва позиція проявляється у вигляді окремих позицій: громадянської, професійної, соціальної, політичної, естетичної, спортивної, науково-творчої, навчально-пізнавальної та ін. Дані позиції, з одного боку, визначаються тими ж критеріями, що і загальна життєва позиція особистості, насамперед – *інтегрованістю духовного і практичного*; з іншого боку, вони відрізняються особливостями, що відповідають змістовним сферам їх прояву.

Про сформованість активної життєвої позиції свідчить єдність думки, слова і діла, тобто відсутність розриву між свідомістю і переконанням, міра відповідності індивіда й суспільства. Активна життєва позиція, що характеризує єдність, цілісність світогляду, поведінки й діяльності особистості, може служити об'єктивним критерієм її соціальної зрілості.

Процес становлення життєвої позиції найбільш активно відбувається в юнацькому, зокрема студентському віці (від 16 до 30 років). У цей період в основному завершується формування соціальної зрілості й молода людина вступає в соціально-економічне, суспільно-політичне, культурне життя як суб'єкт суспільних відносин.

Отже, студентський вік – це період якісного становлення і розвитку основних психічних, духовно-моральних і ціннісно-світоглядних структур. Формування мотиваційної сфери, насамперед, пізнавальних мотивів, а також сукупності соціальних мотивів (особистісного престижу, збереження і підвищення статусу, самовираження і самоствердження, матеріальних і духовних цінностей) – джерела цілеспрямованої активності, соціально значущої діяльності, пізнання і оцінювання, що служить основою для усвідомлення молодою людиною себе повноцінною особистістю, соціальним суб'єктом, формування її життєвої позиції.

1.2. Концептуальні підходи до формування активної життєвої позиції особистості в умовах закладу вищої освіти

У вищій школі формується інтелектуальна еліта суспільства, його потенційні кадрові ресурси, які у своїй сукупності утворюють основу для становлення та розвитку всіх сфер його життєдіяльності – економічної, політичної, соціокультурної, науково-творчої та ін. Тому в організації та здійсненні освітнього процесу, спрямованого на вирішення покладених на вищу школу завдань, основопокладаючим є пануючі в суспільстві ціннісні ідеали, морально-етичні принципи і норми, а також здобутки вітчизняної та світової науки й культури [6].

Сучасна соціокультурна ситуація, що склалася у світовому просторі, й особливості вітчизняної дійсності, яка характеризується розбудовою демократичного суспільства, докорінною зміною його економічного, політичного і соціально-культурного устрою, реалізацією курсу на європейську інтеграцію, передбачає орієнтацію на формування у молодій людини таких особистісних і громадянських рис, які б забезпечували не тільки її власні потреби й інтереси, а й сприяли сталому розвитку суспільства. В даних умовах виникає нагальна потреба в розробці концептуально-образної моделі особистості молодій людини, що відповідає вимогам сучасності, *ідеального бразу*, для досягнення якого будується реальна система виховання в сукупності соціальних інститутів суспільства.

Поставлені перед вищою школою завдання не тільки актуалізують проблему виховання здобувачів вищої освіти, формування в них активної життєвої позиції, основ національної і професійної культури, а й обґрунтовують доцільність функціонування у закладі вищої освіти виховної системи як вихідної субстанції створення освітнього середовища, враховуючи специфіку професійної підготовки майбутніх фахівців.

В останні десятиріччя увага дослідників акцентується на реалізації ідеї створення в межах закладу вищої освіти відкритого, реально діючого освітньо-виховного середовища як простору для досягнення цілей виховання (І. Бабин, Я. Болюбаш. М. Степко, В. Шинкарук). Як вважають автори, при вирішенні питання щодо якості фахової підготовки професіонала, визначальним є розвиток його пізнавальної активності, творчих задатків, обдарувань, критичного

мислення в рамках індивідуальних можливостей і прагнень. Проектування освітньо-виховного середовища дозволить не тільки адаптуватися до нових ціннісних освітніх установок, які постійно змінюються з причини розробки і прийняття нової парадигми, але й дозволить реалізувати ідею саморозвитку освітніх систем, сформувати особистість, здатну орієнтуватися в розмаїтті протиріч сучасної освіти, визначити свій власний шлях саморозвитку, самонавчання і самовизначення у професійній сфері.

Освітнє середовище, за визначенням авторів, складає сукупність зовнішніх умов, в яких відбувається повсякденна життєдіяльність індивіда, що аналізується з точки зору наявних можливостей для формування його освіченості. Це поняття означає умови реалізації освітнього процесу в рамках діяльності вищої школи та його включення в усю сукупність соціальних, культурних і предметних зв'язків [18].

Під *соціокультурним простором* розуміють спеціально організоване освітнє середовище, структуровану систему педагогічних чинників та умов становлення особистості. Отже, якщо середовище у своїй основі – даність, то освітній простір – результат конструктивної дії, що досягається з метою підвищення ефективності формування фахівця через творчу (інтегруючу) діяльність. Завдання освітнього простору полягає у розвитку суб'єкта особистості, що самоутверджується як людина і фахівець.

Соціальний простір розглядається як «поле», в якому розгортається життєдіяльність особистості. З огляду на це, соціальний простір життєдіяльності особистості може бути поданий як добірка соціальних позицій і відносин особистості, сукупність соціальних організацій, інституцій, в які вона включена. Особистість у цьому випадку є системоутворюючим центром даного простору.

Наведені приклади проектування соціального середовища як простору формування особистості, зокрема її активної життєвої позиції, не виключають цілеспрямованого виховного впливу на вирішення цього завдання, отже визначають необхідною гармонійну єдність цих чинників. В іншому плані цей процес постає як діалектика зв'язків зовнішнього (середовище, виховання) та внутрішнього (самовиховання, самоутвердження). За визначенням дослідників,

жодному з цих чинників розвитку особистості не слід надавати переваги, оскільки вони впливають на неї у тісному взаємозв'язку і взаємодії.

1.3. Професія соціального працівника як чинник формування активної життєвої позиції особистості майбутнього фахівця

Виховний потенціал активної життєвої позиції соціального працівника закладений в змістовній сутності й суспільному призначенні його професії. Це пояснюється тим, що професія соціального працівника передбачає складну, поліфункціональну діяльність, спрямовану на надання допомоги й підтримки особам, соціальним групам, які опинилися у складних життєвих обставинах, розширення або відновлення їхньої здатності до соціального функціонування, сприяє реалізації громадянських прав, розширенню потенційних можливостей та самостійності клієнтів у подоланні життєвих труднощів.

Реалізуючи мету професійної діяльності, соціальний працівник виконує різноманітні функції щодо організації, координації, забезпечення підтримки та допомоги, захисту клієнта, створення оптимальних умов для його саморозвитку й самореалізації, стимулювання до активної життєдіяльності. Виконувані соціальним працівником функції місткі й багатопланові. Вони залежать від тієї ролі, яку виконує фахівець у процесі практичної діяльності.

Професійна підготовка соціальних працівників – це процес і результат оволодіння ціннісними перевагами обраної професії, спеціальними здібностями, вміннями і навичками, професійно значущими якостями особистості, тобто набуття основних характеристик, які відповідають поняттю «професійна компетентність».

В науковій літературі проблема якісних ознак особистості фахівця соціальної сфери, зокрема й соціального працівника, подана неоднозначно, тобто наявна значна кількість варіантів, в яких перелічують окремі, здебільшого моральні якості, або об'єднані за певними ознаками в групи. Так, О. Холостова пропонує три групи особистісних якостей соціального працівника, які, на її думку, відповідають вимогам даного виду професійної діяльності.

- *першу групу* утворюють психофізіологічні характеристики, від яких залежать здібності до даного виду діяльності: психічні процеси (сприймання, пам'ять, увага, мислення); психічні стани (апатія, тривожність, депресія), емоційні та вольові прояви (витримка, наполегливість, імпульсивність);
- *другу групу* складають психологічні якості, які характеризують соціального працівника як особистість: самокритичність, активність, ініціативність та ін.
- *до третьої групи* віднесені психолого-педагогічні якості, від яких залежить ефект особистісної чарівності: комунікабельність, емпатійність, красномовність та ін.

Л. Кобишева вважає за доцільне виділити 7 груп особистісних якостей фахівця соціальної сфери: високий рівень освіти і культури, компетентність з широкого кола професійно значущих проблем; доброта, любов до людей, бажання допомогти, тобто емпатія; висока комунікабельність, товариськість, уміння впливати на позиції і переконання людей; безкорисливість, чесність, відповідальність, тобто високий морально-етичний рівень; працездатність, енергійність, ініціативність, наполегливість у досягненні мети, тобто якості, які сприяють витримці нервово-психічних навантажень; характерологічне ставлення до себе і креативність як ключовий прояв інтелектуальних здібностей [22].

При цьому автор дотримується думки про те, що чим складнішим є процес освоєння професії, тим більш значущою вона вважається в соціальному плані, отже більш вагомими повинні бути групи особистісних властивостей, які сприймаються як основа професійної придатності. Основним критерієм в оцінюванні спеціаліста соціальної сфери є цілісний образ особистості з її установками і ціннісними орієнтаціями.

Суб'єктивним чинником оволодіння обраною професією на рівні сучасних досягнень вітчизняної й світової теорії та практики є активна життєва позиція особистості, що усвідомлено здійснила свій вибір у відповідності з власними переконаннями, життєвими цілями і програмою. Активна життєва позиція виступає спрямовуючим і стимулюючим чинником якісного пізнання обраної професії, самовизначення і самоствердження в контексті її суспільного призначення.

У зв'язку з цим, освітній процес закладу вищої освіти повинен зосередити увагу здобувачів на усвідомленні ними: місця обраної професії в ієрархії життєвих цінностей; моральних сторін, мотивів, згідно яких віддається перевага конкретному виду діяльності й причин, від яких залежить отримання реального задоволення від виконання професійних обов'язків; самооцінці особистістю свого ставлення до обраної професії – відповідальності, творчої ініціативи тощо [11].

Як свідчать соціологічні дослідження, розрив між внутрішніми орієнтаціями, сподіваннями щодо обраної професії і виконанням реальних функцій, реалізацію яких передбачає фахова діяльність, призводить до певних негативних явищ у контексті морального становлення і розвитку особистості: сумнівів, розчарувань тощо.

Важливою умовою формування і прояву активної життєвої позиції є не лише вплив процесу опанування обраною професією, але й включення майбутнього фахівця в суспільно значущі види діяльності як прояв ним багатоаспектної соціальної активності.

Соціальна активність характеризує стиль, спосіб життя особистості, визначає її ставлення до різних сфер соціокультурного середовища, фіксує інтенсивність спрямованості діяльності й поведінки на його перетворення у відповідності з назрілими потребами, інтересами й цілями. Соціальна активність сприяє всебічному й гармонійному розвитку особистості, отже передбачає її включення у різноманітні види і форми суспільно значущих видів діяльності: трудової, громадсько-політичної, соціокультурної тощо.

Громадсько-політична соціальна активність студентської молоді, зокрема й майбутніх соціальних працівників, виявляється в рамках участі в діяльності громадських організацій, суспільних рухів, реалізації соціальних ініціатив. Однією з поширених форм прояву громадянсько-політичної активності майбутніх соціальних працівників є волонтерство.

Волонтерство – це добровільна, безкорислива, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом надання необхідної допомоги. Волонтерство є формою благодійності. Найголовнішою його ознакою є те, що волонтер частину свого часу,

сил, енергії, знань, професійного і життєвого досвіду добровільно витрачає на здійснення суспільно корисної діяльності. Безкоштовне виконання робіт або надання послуг – це добровільний вибір, який відображає особисті погляди та життєву позицію людини.

Культурологічна соціальна активність студентської молоді найменш формалізована і здебільшого залежить від індивідуальних інтересів і прагнень особистості. Проявляється в різних формах науково-пізнавальної і художньо-творчої діяльності, спрямованої на поглиблене вивчення проблем, пов'язаних з обраною професією, організацією дозвілля тощо.

Соціальна активність є особливим способом реагування окремої людини або соціальної групи на запити, зумовлені потребами суспільства. Динамізм розвитку суспільства значною мірою зумовлений соціальною активністю його громадян, передусім молоді. Тому завжди є нагальною потреба стимулювання суспільно значущих видів діяльності, розширення середовища для соціальної взаємодії між людьми як простору для формування в них активної життєвої позиції.

Висновки до першого розділу

Активна життєва позиція як цілісна духовно-практична якість особистості являє собою відносно сталу, внутрішньо усвідомлену систему поглядів і ставлень людини до всіх сфер суспільного життя, які у своїй сукупності характеризують її соціальну сутність. Вирішальним критерієм активної життєвої позиції виступає інтегрованість духовного і практичного, що виявляється в цінностях, переконаннях, установках, моральних принципах, спрямованості й інтенсивності дій, які зберігають свою стабільність у стилі життєдіяльності особистості.

В реальному житті активність людини проявляється у вигляді окремих, часткових позицій: соціальної, політичної, громадянської, професійної, естетичної, науково-творчої, навчально-пізнавальної та ін., які відрізняються одна від одної змістовною специфікою сфер їх прояву. Разом з тим, вони визначаються тими ж критеріями, що і загальна життєва позиція, тобто інтегрованістю духовного і практичного.

В діяльності соціального працівника активність життєвої позиції при певних обставинах, об'єктивній необхідності, виявляється у критичному,

аналітико-вибірковому ставленні до дійсності, в здатності фіксувати й вирішувати протиріччя, що виникають у соціальному оточенні.

Активна життєва позиція виступає спрямовуючим і стимулюючим чинником якісного пізнання обраної професії, самовизначення і самоствердження в контексті її суспільного призначення. Отже, активна життєва позиція, що характеризує цілісність світогляду, суспільну спрямованість професійної діяльності й поведінки, може слугувати, на наш погляд, об'єктивним критерієм оцінки особистості майбутнього соціального працівника.

РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ СТУПЕНЯ СФОРМОВАНOSTІ Й ПРОЯВУ АКТИВНОЇ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

2.1. Теоретичне обґрунтування експериментальної програми дослідження

Розглянуті теоретичні положення дають можливість не тільки з'ясувати сутність і значущість активної життєвої позиції особистості як інтегрального показника її соціальної зрілості, яка характеризується стійкою, внутрішньо усвідомлюваною системою поглядів та ставлень людини до суспільства в цілому і спільностей, до яких вона належить, до людей, самої себе, до обраної професії й усвідомлення її ролі в суспільстві, але й висувають необхідність вивчення особливостей форм її прояву на сучасному етапі розвитку людства. Така необхідність зумовлена низкою обставин:

- *по-перше*, на формування активної життєвої позиції впливають соціальні умови життя особистості, а також особливості її соціалізації й виховання;
- *по-друге*, особистість сама формує свою життєву позицію, усвідомлюючи економічні, політичні, правові, моральні вимоги суспільства як об'єктивну соціальну необхідність;
- *по-третє*, суттєвою особливістю прояву форм життєдіяльності особистості є те, що її життєва позиція не залишається незмінною, вона неодмінно збагачується в результаті пізнавальної діяльності, прояву суспільної активності й поступового накопичення життєвого досвіду.

Дані положення щодо сутності активної життєвої позиції особистості було покладено в основу проведення констатувального експерименту, головна мета якого – вивчення ступеня впливу процесу оволодіння професією соціального працівника на формування активної життєвої позиції здобувачів вищої освіти та виявлення сутнісних показників рівня її сформованості.

В експериментальній роботі взяло участь 62 здобувачі вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота I (бакалаврського) та II (магістерського) рівнів

вищої освіти денної та заочної форм навчання Бердянського державного педагогічного університету.

Загальними критеріями прояву життєвої позиції (або окремих її сфер) було визначено такі якісні характеристики:

- відмінності ставлення особистості (або соціальної групи) до соціокультурних цінностей);
- мотиви, якими особистість керується у своїй діяльності та поведінці;
- установка на активність – ступінь прояву стрімкості, ініціативності в досягненні поставленої мети;
- змістовна наповненість життєвої позиції.

Вирішальним критерієм в оцінці активної життєвої позиції є мета, яку реалізує у своїй діяльності людина, тобто в кінцевому підсумку мова йдеться про соціальну її значущість.

У відповідності до визначених критеріїв було виокремлено наступні орієнтовні рівні сформованості життєвої позиції студентської молоді.

Високий рівень сформованості життєвої позиції виражається в перевазі внутрішньої мотивації до життєдіяльності, необхідності отримання і вдосконалення професійних знань, умінь та навичок, цілеспрямованості, почутті суспільної значущості власної діяльності й відповідальності за її наслідки та результати. Діяльність має стійкий та успішний характер, наявна усвідомлювана власна позиція. Спостерігається самореалізація здобувача в системі життєдіяльності закладу вищої освіти, активна участь у житті суспільства і держави. Наявне усвідомлення (прийняття) на рівні переконання необхідності вдосконалення особистісних та професійних якостей.

Середній рівень сформованості життєвої позиції характеризується прагненням до отримання професійних знань, умінь та навичок, переважає внутрішня мотивація життєдіяльності, але присутні деякі прояви прагнення поєднувати власні інтереси з потребами інших. Досить високий рівень відповідальності перед оточуючими. Наявна слабо виражена власна позиція з основних питань життя суспільства та держави. Проявляється орієнтація на діяльність, у тому числі й професійну, при позитивному характері її протікання.

Є прагнення до участі у життєдіяльності закладу вищої освіти. Існує розуміння необхідності розвитку особистісних й професійних якостей.

Низький рівень сформованості життєвої позиції проявляється у невисокій потребі в отриманні професійних знань, умінь та навичок при слабо вираженому почутті відповідальності за власні дії. Переважає зовнішня мотивація діяльності, орієнтація на власні інтереси. Участь у життєдіяльності закладу вищої освіти носить примусовий характер за відсутності участі у житті суспільства. Відсутнє свідоме ставлення до громадянської позиції.

Наведені теоретичні засади щодо сутності активної життєвої позиції, особливостей її становлення і типових форм прояву в юнацькі роки, зокрема у період студентства, ставлять перед необхідністю експериментального вивчення ступінь їх відповідності реаліям сучасності.

2.2. Процес і результати дослідження ступеня сформованості активної життєвої позиції майбутніх соціальних працівників

Вирішення поставлених в експериментальному дослідженні завдань, спрямованих на вивчення ступеня сформованості у студентів активної життєвої позиції як інтегральної характеристики особистості здійснювалися методом опитування з трьома його формами – бесіда, анкетування, інтерв'ю. Вибір даного комплексу методів пояснюється тим, що він, на думку дослідників, є незамінним способом одержання інформації про суб'єктивний світ людей, їх схильності, мотиви, діяльність, думки.

Завданням, яке вирішувалося на початковому етапі дослідження, було визначення ступеня обізнаності здобувачів у сутності поняття «життєва позиція», її проектувальної і регулятивної функції в соціальній діяльності й поведінці, у ставленні особистості до власного життя та ін. У зв'язку з цим, для успішного його досягнення був використаний метод бесіди.

Бесіда проводилася за попередньо розробленим планом, до складу якого були включені питання, що давали можливість визначити ступінь обізнаності співрозмовника в ключових поняттях обговорюваної теми і доречність їх використання в обґрунтуванні своїх відповідей (див. Додаток А).

До ключових понять були віднесені:

- *ставлення* – позитивна або негативна спрямованість активності людини;
- *соціальна установка* – вияв ціннісної орієнтації особистості;
- *мотив* – спонукальна причина поведінки або діяльності людини;
- *цінності* – віддання переваги;
- *мета* – передбачення у свідомості результату діяльності;
- *життєва програма* – сукупність близьких і перспективних цілей життя людини, а також способів їх досягнення;
- *життєва позиція* – інтегративна характеристика особистості й образу її життя.

В ході бесіди було встановлено, що більшість здобувачів давали неповні відповіді на запитання, використовували в аргументації змішану термінологію; недостатньо застосовувалися приклади з життя, літератури, кінематографу, які б підтверджували висловлені думки. У незначної частини відсутнє розуміння сутності поняття «активна життєва позиція, у іншої частини – сформоване часткове її розуміння, здобувачі визначають лише окремі її сторони та сфери прояву.

Програмові завдання, призначення яких полягає у визначенні якісних характеристик ставлення здобувачів до обраної професії і соціального оточення, а також форм його прояву у відповідних видах діяльності, вивчалися за допомогою методу анкетного опитування.

При розробці змісту запитань анкети й установлення їх порядку враховувалися такі методично-організаційні поради:

- відповідність запитань програмі дослідження, її завданням;
- дотримання правил розвитку теми: від простих до більш складних;
- якість формулювання запитань, їх однозначність;
- достатній простір відповіді на відкриті запитання;
- відсутність будь-яких натяків упорядника анкети на бажану йому відповідь обстежуваного;
- наявність контрольних запитань, комбінування прямих і опосередкованих запитань.

Структура анкети складалася з 9 запитань, що передбачали відкриті відповіді на них (див. Додаток Б). Результати анкетного опитування представлено нижче (табл.2.1).

Таблиця 2.1

Загальні результати анкетування здобувачів спеціальності

231 Соціальна робота

№ з/п	Запитання анкети	Відповіді здобувачів	Кількість відповідей (%)
1.	Чому Ви обрали професію соціального працівника?	Подобається допомагати людям, працювати з дітьми та молоддю	35,4 %
		Не знала (-в) яку професію обрати; не зовсім усвідомлювала (в), що саме собою являє дана професія	14,5 %
		Актуальна та перспективна професія	12,9 %
		Була можливість навчатися на бюджетній основі	11,2 %
		У зв'язку з можливістю працевлаштування за даним фахом	9,6 %
		За порадою батьків, друзів, знайомих	6,4 %
		Не можу дати відповідь	3,2 %
		Ті предмети, які я обрала (в) для складання на ЗНО, підходили лише для вступу на цю спеціальність	1,6 %
		Давно мріяла навчатися за цією спеціальністю	1,6 %
		Особисто знаю людей, які потребують допомоги	1,6 %
		Надихнули люди, що працюють в даній сфері	1,6 %
2.	Чи плануєте в майбутньому працювати за фахом?	Так, планую	61,2 %
		Ні, не планую	14,5 %
		Можливо, але не впевнена (ий)	11,2 %
		Вже працюю за фахом	9,6 %
		Можливо, але в іншій країні	1,6 %
		Не можу відповісти на запитання	1,6 %
3.	Як Ви розумієте поняття «активна громадянська позиція»?	Ініціативність, участь у суспільному житті, зацікавленість подіями, що відбуваються у місті, країні	67,7 %
		Відстоювання своїх принципів, захист власних прав та інтересів, допомога в цьому іншим	16,1 %
		Відповідальне ставлення до виконання свого громадянського обов'язку, участь у виборах	8,0 %
		Участь у житті своєї групи, університету	3,2 %
		Не знаю як трактувати це поняття	3,2 %
		Спроможність брати на себе відповідальність	1,6 %
4.	Чи цікавитеся Ви подіями, що відбуваються у Вашому університеті, місті, країні?	Так, цікавлюся	93,5 %
		Ні, не цікавлюся	6,4 %

5.	Події яких сфер привертають найбільше Вашої уваги?	Соціальної та культурної	58,6 %
		Події усіх сфер	17,2 %
		Політичної	13,7 %
		Економічної	10,3 %
6.	Чи брали Ви участь у виборах представників органів влади на місцевому, обласному, державному рівнях?	Ні, в цьому немає сенсу	36,4 %
		Ні, оскільки мені ще не виповнилося 18 років	28,2 %
		Так	22 %
		Не завжди, по можливості	9,6 %
		Так, але лише на рівні міста	1,9 %
		Так, приймаю, але лише на державному рівні	1,9 %
7.	Чи долучаєтесь Ви до культурно-дозвілєвого життя факультету, університету?	Так	53,2 %
		Ні	38,7 %
		Інколи	8,0 %
8.	Чи брали Ви участь у волонтерському русі?	Так	61,2 %
		Ні	25,8 %
		Поки що не мала (мав) такої нагоди, але маю бажання	12,9 %
9.	Чи берете Ви участь у студентському самоврядуванні?	Ні, не приймаю участь	58,0 %
		За власною ініціативою	24,1 %
		За дорученням	11,2 %
		Як за власним бажанням, так і за дорученням	4,8 %
	Ви робите це за дорученням чи за власною ініціативою?		

Завершальний етап вивчення якості сформованості життєвої позиції здобувачів – майбутніх соціальних працівників, був присвячений з'ясуванню міри усвідомлення кожним з них власного «Я», здійснюваного на основі рефлексії – аналізу, розуміння себе: власних дій, поведінки, почуттів, станів, ставлення до людей і самого себе, життєвого призначення та ін. Актуальність вивчення цього аспекту у контексті даної проблеми зумовлена тим, що пізнання себе, свого внутрішнього світу, тобто самосвідомість є центральним показником розвиненої особистості, її життєвої позиції.

За визначенням дослідників (І. Бех, Л. Божович, М. Ярошевський), Я-концепція – відносно стійка, більшою чи меншою мірою усвідомлювана, неповторна система уявлень індивіда про себе, на основі якої він будує взаємодію з іншими людьми і ставиться до себе.

Образ власного «Я» постає як настанова вілсно самогo себе і містить такі компоненти: *когнітивний компонент* – уявлення про свої якості, здібності, зовнішність, соціальну значущість, тобто само сприймання; *емоційний компонент* – самоповага, самолюбство та ін.; *оцінювально-вольовий компонент* – прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу оточуючих та ін.

Отже, Я-концепція охоплює: *реальне Я* – уявлення про себе сьогодні; *ідеальне Я* – уявлення про те, яким слід бути.

З огляду на це сукупність питань, обраних для інтерв'ю (див. Додаток В), були спрямовані на вивчення не тільки міри самоусвідомлення здобувачами досягнутих ними особистісних якостей, але й критичного ставлення до себе, прагнення до самовдосконалення.

Аналізуючи отримані відповіді, можна зробити висновок, що у більшості здобувачів недостатньо розвинений емоційний та когнітивний компоненти образу «Я», оскільки вони мають недостатньо уявлень про свої особистісні якості та здібності, приймають лише позитивні сторони власної особистості, тобто мають порушене самосприйняття, прагнуть видати бажане за реальне.

Узагальнивши отримані в результаті комплексного дослідження фактичні дані, нами було вираховано загальний відсоток здобувачів, що мають високий, середній та низький рівень сформованості життєвої позиції (табл. 2.2)

Таблиця 2.2

Рівні сформованості життєвої позиції здобувачів спеціальності

231 Соціальна робота

Рівні сформованості життєвої позиції	Кількісний показник сформованості життєвої позиції (%)
Високий	15,2 %
Середній	52,6 %
Низький	32,1 %

Отже, можна сказати, що проведений нами констатувальний експеримент дав можливість визначити ступінь усвідомлення здобувачами сутності поняття «життєва позиція», виявити рівні її сформованості та основні сфери прояву у їхній життєдіяльності. Було встановлено, що більшість здобувачів мають

середній рівень сформованості життєвої позиції, достатньо високими є кількісні показники низького рівня розвитку життєвої позиції. Саме тому, відповідно до результатів дослідження, нами була визначено ряд організаційно-педагогічних чинників, що сприяють формуванню та розвитку активної життєвої позиції студентської молоді, в тому числі її складової – громадянської позиції, в період опанування ними обраною професією.

В контексті розгляду проблеми формування активної життєвої позиції студентської молоді, зокрема майбутніх соціальних працівників, особливої уваги набуває питання виокремлення основних умов та чинників соціально-освітнього середовища, що визначають рушійні мотиви та соціальну спрямованість життєдіяльності особистості, а також впливають на її професійне становлення.

Навчально-пізнавальна діяльність – це форма загальнолюдської діяльності, змістом якої є освоєння системи знань і методів діяльності, культурних цінностей і суспільних відносин. Навчально-пізнавальна діяльність забезпечує усвідомлення здобувачем вищої освіти сутності і соціальної ролі обраної професії, освоєння способів та досвіду професійного рішення практичних завдань, оволодіння професійним мисленням та творчістю, формування позитивного ставлення до обраного фаху. Навчально-пізнавальна діяльність сприяє не лише інтелектуальному, але й особистісному вдосконаленню здобувача, його становленню як індивідуума.

Зростання соціальної зрілості особистості здобувачів у процесі професійного навчання у закладі вищої освіти здійснюється в прямій залежності від зростання їх активності, самостійності у *науково-творчій діяльності*, яка стає для них усвідомленням поєднання вимог суспільства, міри індивідуальної свободи та об'єктивних обставин. Беручи участь у науково-творчій діяльності, здобувач усвідомлює себе не тільки як соціально зрілу особистість, але і професійну одиницю. Завдяки цьому він розуміє ступінь відповідальності за власні дії чи бездіяльність, перш за все, перед собою та перед людьми, що його оточують.

Важливим чинником формування активної життєвої позиції майбутніх фахівців виступає *самоосвіта*. Самоосвіта відіграє велике значення у формуванні позитивного ставлення до обраної професії, реалістичності в оцінці власних

можливостей, сприяє самоорганізації, відповідальності за прийняті рішення, орієнтації на спільну колективну діяльність.

Сприяє формуванню активної життєвої позиції студентської молоді й її залучення до *суспільно значущих видів діяльності*, а саме участі у студентському самоврядуванні, волонтерському русі, роботі суспільно-політичних та громадських ініціативних груп тощо. Це сприятиме їх активній соціалізації, саморозвитку, особистісному та професійному становленню, реалізації індивідуально-творчого потенціалу та креативності.

Формуванню відповідальної, цілеспрямованої, активної особистості майбутнього фахівця в значній мірі сприяє *особистісно-орієнтована* комунікативна *взаємодія професорсько-викладацького складу* зі здобувачами. Щоб така взаємодія була ефективною, педагог повинен бути референтною особою для тих, кого він навчає: здобувачі не лише мають одержувати від нього знання, що стосуються освоєння майбутньої професії, але й отримувати оцінку певних суспільних подій, явищ, процесів з позиції людини, що займає активну життєву позицію. Якщо викладач не визначився зі своєю позицією, пасивний у свої діях, це відповідно негативно впливатиме на формування та становлення життєвого світогляду здобувачів. У цій комунікативній взаємодії педагог повинен бути не лише простим ретранслятором професійно значущої інформації, він має виступати свідомою, високоморальною особистістю, повністю відповідати вимогам, що притаманні справжньому громадянину.

На формування світогляду та життєвої позиції здобувачів, зокрема соціальних працівників, значною мірою впливає не лише *взаємодія* з професорсько-викладацьким складом, але й безпосередньо зі *студентським колективом*: одногрупниками-однолітками, здобувачами старших курсів, особливо випускниками. Саме вони можуть поділитися досвідом практичної взаємодії з клієнтами різних соціальних груп, сформувати позитивне ставлення до обраного фаху та загалом розширити світогляд, погляди на існуючу дійсність.

Слід зазначити, що розглянуті вище чинники та умови соціально-освітнього середовища у всій своїй сукупності впливають на особистісне та професійне становлення студентської молоді, зокрема майбутніх

соціальних працівників. Тому задля формування всебічно розвиненої, морально стійкої, духовної особистості, з визначеною активною життєвою позицією варто враховувати їх в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Висновки до другого розділу

У розділі здійснено теоретичне обґрунтування програми дослідження: виокремлено основні засади формулювання соціальної сутності активної життєвої позиції особистості, визначено критеріальні показники, що співвідносяться з можливими рівнями її сформованості, мету та завдання експериментального дослідження, розкрито обумовленість вибору об'єкту й методів його вивчення.

Проведено констатувальний експеримент, в процесі якого було з'ясовано ступінь усвідомлення майбутніми соціальними працівниками сутності життєвої позиції як орієнтира і чинника у проектуванні й регулюванні власної життєвої програми; виявлено ставлення до обраної професійної діяльності та форм прояву здобувачами активності, спрямованої на якісне опанування нею; визначено основні форми їх активної участі у суспільно значущих видах діяльності; виявлено ступінь самооцінювання здобувачами себе в цілому й окремих якостей своєї особистості, власної соціальної значущості.

Отримані результати дають змогу говорити про необхідність підвищення ефективності освітнього процесу закладу вищої освіти, оскільки більша частина здобувачів має середній рівень сформованості життєвої позиції (52,6 %), зокрема її складової – громадянської позиції, для якого характерні позитивне ставлення до обраного фаху, прагнення до отримання професійних знань, умінь та навичок, зацікавленість щодо участі у життєдіяльності освітнього закладу, але при цьому слабо виражена власна позиція з основних питань життя суспільства та держави, присутні деякі прояви прагнення поєднувати власні інтереси з потребами інших.

Значна частина здобувачів характеризується низьким рівнем сформованості життєвої позиції (32,1 %), котра характеризується невисокою потребою в отриманні професійних знань, умінь та навичок, слабо вираженим почуттям відповідальності за власні дії, відсутністю свідомого ставлення до суспільних подій.

За результатами дослідження визначено ряд організаційно-педагогічних умов та чинників освітнього середовища, що сприяють становленню й розвитку активної життєвої позиції майбутніх фахівців, обґрунтовано необхідність їх реалізації в освітньому процесі закладу вищої освіти.

ВИСНОВКИ

Активна життєва позиція особистості як комплексний показник її соціальної зрілості являє собою складну систему ставлень людини (до суспільства в цілому і спільностей, до яких вона належить, до праці, людей, самої себе), установок і мотивів, якими вона керується у своїй діяльності, цілей і цінностей, на які ця діяльність спрямована.

Основою життєвої позиції особистості є світогляд – комплекс узагальнених уявлень (поглядів) про оточуючий світ і себе, про своє місце в ньому, ставлення до оточуючої дійсності. Життєва позиція виступає як практично спрямований світогляд, що став безпосереднім регулятором різноманітних форм її життєдіяльності.

Становлення і розвиток життєвої позиції відбувається в процесі суспільної діяльності особистості й визначається її способом життя. На формування життєвої позиції безпосередньо й опосередковано впливають різні сторони образу життя суспільства – насамперед економічні, політичні, ідеологічні, що відображаються у певній спрямованості її змісту.

Загальними критеріями рівневих ознак прояву життєвої позиції визначено такі якісні її ознаки: відмінності ставлення особистості до соціокультурних цінностей; мотиви, якими особистість керується у своїй діяльності; установка на активність – ступінь прояву стрімкості, ініціативності в досягненні поставленої мети; змістовна наповненість активної життєвої позиції.

Результати дослідження засвідчили, що лише 15,2 % опитуваних з числа майбутніх соціальних працівників мають високий рівень сформованості життєвої позиції, що проявляється у внутрішній мотивації до життєдіяльності, необхідності отримання і вдосконалення професійних знань, умінь та навичок, цілеспрямованості, почутті суспільної значимості власної діяльності й відповідальності за її наслідки та результати, активній участі у житті освітнього закладу, суспільства, держави.

Це свідчить про необхідність підвищення ефективності організації освітнього процесу закладу вищої освіти шляхом виокремлення, врахування та реалізації основних чинників соціально-освітнього середовища, що визначають рушійні мотиви та соціальну спрямованість життєдіяльності особистості, а також впливають на її професійне становлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І.Д. Виховання особистості: (Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади). Київ: Либідь, 2003. 172 с.
2. Діяльнісна самореалізація особистості в освітньому просторі: монографія / В.В.Бучма та ін.] / за ред. С.Д.Максименка. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2017. 262 с.
3. Додонова О.А. Психологічна сутність активності особистості у процесі навчання. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2013. № 2 (31). С. 96-102.
4. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І.Д. Зверевої. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. С. 81.
5. Ляшенко І.В. Формування професійної мотивації студентів до успішної фахової діяльності. *Народна освіта*. 2013. Вип. 1 (19). – URL: http://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=1076. (дата звернення 08.10.2020).
6. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник / О.В. Малихін та ін. Сімферополь: Дайфі, 2011. 270 с.
7. Нечитайло І.С. Освітній простір вищого навчального закладу: особливості організації з позиції соціології. *Вісник Львівського університету*. 2012. Вип. 6. С. 73-80.
8. Ондо Анге А.М. Науково-теоретичні підходи до вивчення життєвої позиції як психологічного феномена. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 22. С. 382-395.
9. Пожидаєва О. В. Складові професійної характеристики соціального педагога. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика: наук. метод. журнал*. 2014. №1/2. С. 66–72.
10. Помиткіна Л. В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень: монографія. Київ: Кафедра, 2013. 381 с.
11. Саннікова О.П. Макроструктура особистості: психологічний опис. *Наука і освіта. Психологія*. 2013. № 7. С. 7-12.
12. Скрипченко О. В. Загальна психологія: Підручник / О.В.Скрипченко та ін. Київ: Каравела, 2011. – 464 с.

13. Соціальна педагогіка. 5-те вид. перероб. та доп. Підручник / За ред. А.Й. Капської. Київ.: Центр учбової літератури, 2011. 488 с.
14. Соціально-педагогічні засади формування громадянської відповідальності у студентів: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Конотоп, 24-25 квіт. 2018 р.). Конотоп: ДНУ Інститут модернізації змісту освіти, Політехнічний технікум Конотопського інституту Сумського державного університету, 2018. 349 с.
15. Соціально-педагогічні засади формування громадянської відповідальності у студентів: збірник матеріалів / голова редкол. О.А. Удалова. Київ, 2019. 210 с.
16. Столяренко О.Б. Психологія особистості: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 280 с.
17. Тернопільська В.І. Довідник з виховної роботи зі студентами / В.І. Тернопільська та ін. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. 264 с.
18. Цимбалару А.Д. Освітній простір: сутність, структура і механізми створення. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 1. С. 41-50.

ДОДАТКИ

Додаток А

План бесіди

Питання для обговорення:

1. Яка головна думка покладена в основу висловлювання А. Чехова: «В людині усе повинно бути красивим: і обличчя, і одяг, і душа, і думки»?
2. В якій ситуації і чим обґрунтовує людина свою життєву позицію у таких висловлюваннях: «Я не можу поступитися принципами», «На тому стою і не можу інакше!»?
3. За яких основ людина стверджує: «Я знайшов (ла) своє місце в житті»?
4. Чим обґрунтоване ставлення до людини у таких висловлюваннях:
« Роби так, щоб ти завжди ставився до людини як до мети і ніколи – тільки як до засобу» (О. Кант)?

Обґрунтуйте функціональну роль життєвої позиції як орієнтира і чинника власної життєвої програми з урахуванням при цьому суб'єктивних можливостей, а також загальнолюдських і соціально значущих ідеалів, цілей, інтересів.

На базі нашого університету проводиться дослідження серед здобувачів спеціальності
231 Соціальна робота з метою виявлення їх активності у громадському житті університету, міста, країни.

Ви можете допомогти в цьому, давши відповіді на наведені нижче запитання.

Анкета передбачає відкриті відповіді на запитання, тому Ви можете вільно висловлювати свою думку.

Анкета є анонімною, тож сподіваємося на вашу відвертість.

Заздалегідь дякуємо!

1. Чому Ви обрали професію соціального працівника?

2. Чи плануєте Ви в майбутньому працювати за обраним фахом? _____

3. Як Ви розумієте поняття «активна життєва позиція»? _____

4. Чи цікавитеся Ви подіями, що відбуваються у Вашому університеті, місті, країні?

5. Події яких сфер (політичної, економічної, соціальної, культурної тощо.) привертають найбільше Вашої уваги?

6. Чи брали Ви участь у виборах представників органів влади на місцевому, обласному, державному рівнях?

7. Чи долучаєтесь Ви до культурно-дозвілєвого життя Вашого факультету, університету? Перерахуйте заходи, у яких Ви брали участь.

8. Чи брали Ви участь у волонтерському русі? Назвіть напрямки та мотиви власної діяльності.

9. Чи берете Ви участь у студентському самоврядуванні? Ви робите це за власним бажанням чи за дорученням інших людей?

План інтерв'ю

Вступна частина: «Пізнай самого себе!». Цей заклик давньогрецького філософа Сократа став символічним девізом усієї сукупності наук про людину, тобто людинознавства.

Ви, як майбутній соціальний працівник, тобто фахівець сфери «людина-людина» (Є. Клімов), за родом своєї діяльності повинні пізнати людину з максимальною переконливістю і повнотою.

А чи можете Ви впевнено відповісти на питання про те, що знаєте, насамперед, себе як людину, особистість, громадянина?

Питання для обговорення:

1. Ви зараз здобувач (ка) закладу вищої освіти. Що у цьому статусі викликає почуття гордості за себе, а що, навпаки, занепокоєння, хвилювання, сумніви?
2. Якими особистісними якостями, притаманними для Вас, пишаєтесь, а якими – незадоволені? У чому вони виявляються і чи намагаєтесь їх виправити?
3. Ви самі долаєте труднощі, які трапляються у житті, чи сподіваєтесь на те, що хтось надасть допомогу?
4. Як Ви реагуєте на людину, яка опинилася у скрутній ситуації (намагаєтесь надати своєчасну і безкорисливу допомогу/обмежуєтесь лише співчуттям/залишаєтесь байдужим)?
5. Ви радієте успіхам товаришів чи, навпаки, заздрите?
6. Ви часто відчуваєте докори сумління за невдалий вчинок?
7. Якщо б Вам запропонували кращі умови (більшу заробітну плату, кар'єрне зростання тощо), чи змогли б Ви без вагання змінити професію, країну?

